

Péntek János

A DAPHNÉK AZ ERDÉLYI NÉPI NÖVÉNYISMERETBEN

1 Al. Borza nagy igényű, de adataiban korántsem megbízható etnobotanikai szótárában a *Daphne* fajok közül a következők szerepelnek, jobbára csupán vegyes terminológiai adatokkal: a brassói boroszlán (*D. blagayana*), a henyé boroszlán (*D. cneorum*), a babérboroszlán (*D. laureola*) és a farkasboroszlán (*D. mezereum*). Ez utóbbiról a gazdag névtani adattár mellett azt is jelzi, hogy használatos a népi gyógyászatban fogfájás ellen, valamint az állatgyógyászatban a szarvasmarháknak tetvektől való lemosására. Megtudjuk továbbá, hogy népdalok szövegében is említetik. Más fajok ismeretéről nem tud az erdélyi etnobotanikai szakirodalom, sőt az előbbieik közül is csupán a farkas- és a henyé boroszlának van jelentősége a népi növényismeretben.¹

A terminológiáról előljáróban ennyit: a népi elnevezésekben eléggé következetlen a szerb-horvát eredetű *borostyán* és *boroszlán* használata, mindkettő előfordul a *Daphn*ék, valamint a *Hedera* és a *Syringa* nevéként is. A szaknyelvben, mint ismeretes, a boroszlán a *Daphne*, a borostyán a *Hedera* génusz neve, az orgona pedig a *Syring*é. A terminológia keveredése miatt számolni lehet azzal, hogy az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár *Burustyános*, *Borostyános* stb. helynévi adatai is több növényre vonatkoznak, többségükben mégis valószínűleg a *Daphne mezereum*ra (a kalotaszegi Magyarapusról, a Maros-Torda megyei Magyarosról, az udvarhelyi Raváról és a Szolnok-Doboka megyei Magyardécséről vannak ilyen adatok).

2. Az etnobotanikai szakirodalom elsősorban szintén a *D. mezereum*-ot ismeri a *Daphne* fajok közül. Csak ez szerepel Friedrich Krauss *Nösnerlandische Pflanzennamen* című munkájában is.²

A román források népi gyógyászati alkalmazását tartják számon. Fogfájás ellen a növény vagy a kéreg meleg főzetével öblögették a szájat³, Suceava környékén reuma elleni fürdőhöz használták, ősszel szedett leveles ágának főzetét bélgiliszta ellen tartották hatásosnak, összetört magját pedig köhögés ellen⁴. Az állatgyógyászatban, mint Borza is jelzi, a növény főzetét a tetves borjú, szarvasmarha lemosására használják⁵. A román népi növényismeret festőnövényként is számon tartja: leveles ágával és kérgével sárgára festettek⁶, ha levébe kékkövet tettek, tompa kék színt nyertek.⁷

A rendelkezésünkre álló források szerint a magyar népi elnevezések farkas- vagy vad- előtagúak: farkas (-alma: Gyimesbükk, -borostyán: Méra, Magyarlóna, Vista, Szászfenes, -boroszlán: Gyimesbükk, -hárs:

Gyimesbükk, Gyergyóalfalu, *-virág*: Borszék, Ketesd, Magyarbikal), *vad* (*-borostyán*: Inaktelke, *-boroszlán*: Arapatak, *-borostyán*: Kalotaszeg több pontján, *-burusnyán*: a Nagy-Homoród és a Nagy-Küküllő között), *-burusnyán*: Szováta-Szakadát, *-burustyán*: Szováta-Szakadát). Az előtag, más európai nyelvek terminológiájához hasonlóan, negatív szemantikai tartalmával a növény mérgező, illetőleg hasznavehetetlen voltára utal. A *farkas*- előtagúak mindg analitikus metaforák. Kalotaszegen előfordul még a növény neveként: *erdeji borostyán*, *hangabarak*, *kutyaborostyán*, *mezeji borostyán*, *piros borostyán*, román népi névként: *borost'án sãlbãt'ec*, *lãmmu cinelui* ?.

Dísznövényként is szedik. Az állatgyógyászatban, Rab János gyimesbükki adata szerint, "disznóvész" ellen keverik az állat ételébe¹⁰, Gyergyóalfaluban disznóorbánc ellen. A humángyógyászat májbjaj ellen használja: 1 cm-es darabját teszik egy liter pálinkába, majd — miután leszűrik — naponta egy kanállal fogyasztanak belőle éhombra¹¹. "A virágjából főzött tea görcsoldó, jó gyomormenés ellen is."¹²

A *D. mezereum*, akárcsak fajtestvére: a *D. cneorum*, mérgező növény. Népi gyógyászati használata a homeopátia körébe tartozik.¹³

3. A henyé boroszlán (*D. cneorum*) jóval ritkábban fordul elő. Tudják róla, hogy ritka, sőt rendszerint azt tartják róla, ahol van, hogy *csak éppen ott él meg*, máshol nem. Ma már azt is tudják róla, hogy védett növény, termőhelyét Kalotaszegen és Székelyderzsen is részben elkerítették, állománya ennek ellenére csökken, helyenként aggasztóan megritkult: "Erőssen jószagú, szép kicsi növény, régebb a Ramócsadombon sok vót belőlle, de a juhok égy részit kítúrták, tönkretették."¹⁴

Kalotaszegen a vidék legkiemelkedőbb pontján, a 747 m-es *Ríszég-tetőn* pompázik májusban, júniusban, valamint a *Ríszég* melletti *Sziláson* és a *Ravaszlikon* (728 m), mészbzen gazdag talajon, félszáraz gyepekben. (A hely az ismert népdal eredeti változatában is szerepel: "Körösfűi Ríszég alatt, / Három kislány zabot arat...") a *Ríszég* földrajzi név és a vele alkotott összetételek (*-fara*, *-hëgye*, *-ódal*, *-tető*, *-aja* stb.) az 1676 körüli első említéstől folyamatosan jelen vannak több falu földrajzinév-anyagában, ugyanis az említett kiemelkedő pont öt falu határának találkozási pontja.¹⁵

A hetvenes évek elején megkezdett népi növényismereti gyűjtésünk során különös figyelemmel követtük a henyé boroszlánra vonatkozó kalotaszegi adatokat. E kistájon belüli névtani változatosságot térképen is szemléltettük¹⁶, majd újabb adatokkal is kiegészítettük¹⁷. Eszerint Körösfőn, Nyárszón, Bánffyhunyadon, Jákótelkén, Kalotaszentkirályon és Bábonnyban *ríszégvirág* a növény népi neve, Kispetriben és Sztánán:

pirosvirág, Farnason és Zsobokon: *véresvirág*, Ketesden pedig: *zsoboki virág*. A román népi név: *rosioare*.

4. A henyé boroszlán csík- és udvarhelyszéki meglétét már Michael Fuss jelzi a ma is ismert csíkszentdomokosi és székelymuzsnai termőhelyeiről¹⁸. Csíkszentdomokos határában a *Garados-hegy Kőpest* nevű részén (870 m), valamint a *Kutak-völgyében* (820 m) fordul elő. További termőhelyei ismertek Csíkdánfalva határában a *Csere-tetőn*, Csíkrákoson a *Csere-ódalon* és a *Bogát-hegyen* (750 m), Csíksomlyón a *Kis-Somlyó* oldalában (850 m), Csíkpálfalván a *Várdomb-tetőn*, Csíkdélnén a *Kőbányánál*. Előfordul a Gyilkos-tónál a Kis-Cohárd alján levő törmelékletű növényei között. Udvarhelyen a *Bágyi-hegy* oldalán található meg, Homoródszentmártonon a *Bágyi-hegy* felé. Nevezetes termőhelye a vidéken Székelyderzs és Székelymuzsna *Ramocsa* nevű határrésze. Háromszékről Bélafalváról jelzi Kakas Zoltán, a *Poján-bérce* nevű helyről, ahol kiveszőfélben van, „mert nagyon szedik”, Mikóújfaluban is előfordul. Kőváron van *Aramocsa* nevű határrész; erről Kakas Zoltán írja, hogy itt már nem él a henyé boroszlán, bár — úgy tűnik — arra sincs a néven kívül más bizonyíték, hogy valaha is lett volna¹⁹.

Csíkszenttamáson, Csíkdánfalván, Csíkrákoson a növény helyi nevei: *eserevirág*, Homoródszentmártonon *diménhgyi virág*, Székelyderzsen *ramocsavirág*, ill. *törpeburusnyán*, Kányádon *gyalogburusnyán*, Székelymuzsnán *vérés-*, ill. *vörös virág*, a háromszéki Bélafalván: boroszlán.

5. A két fő termőhely: a kalotaszegi és a székelyderzsi abban az értelemben is nevezetes, hogy májusban, júniusban — a növény virágzása idején — ünnepi találkozások és egy idő óta ünnepi rendezvények színhelye. A Sztána közvetlen közelében fekvő *Részetetőre* a kolozsváriak is gyakran kirándulnak. Azt lehet mondani, hogy rituális gyülekező hely, amelynek vonzóereje éppen a virágzó növény. Mint jeleztük, a környékbeliek tudják róla, hogy védett növény, de ez nem akadálya annak, hogy a kolozsvári virágpiacon is elő ne forduljon, néha ijesztő mennyiségben. A termőhely környéki falvak fiatalsága mindig is szedte, Ketesden konfirmáláskor a templomot is díszítették vele.

Csíkszentdomokoson a népi gyógyászat a virág főzetét a nők rendetlen havi vérzése esetén teaként ajánlotta. Ebben a használatban, akárcsak a *D. mezereum* esetében, a homeopátia és a színmágia feltételezhető.

6. A két legnevezetesebb termőhelynek talányos neve van: Kalotaszegen a *Ríszög* és összetételei, Udvarhelyszéken a *Ramocsa*. A kalo-

taszegi földrajzi nevek 1942-es gyűjtése idején az előbbire a következő népi magyarázatokat jegyezték le Zsobokon: "Egyesek szerint Rétszeg, ill. Rítszeg volt; mások szerint onnan kapta volna a nevét, hogy amikor az emberek részegen hazajöttek a bánffyhungyadi vásárból, leheverészek ennek a hegynek az árnyékos oldalában."²⁰ Körösfőn a *Rílszeg* helynevet és a *rílszegvirág* nevét a henye boroszlán bódító, részegítő illatával hozták kapcsolatba, feltételezve, hogy — mint általában — előbb volt a *rílszegvirág* név, majd a helyet a rajta termő növényről nevezték volna el. Más magyarázatot olvashatunk az 1864-es, Pesty Frigyes-féle gyűjtés anyagában: "*Részek hegye*, merőbe szántó, nevét vette minthogy ezen határ rész az Helységbeliek között minden Évből, meg ujból fel osztodik."²¹

A *Rílszegnek Rílszegtől* való magyarázata hangtanilag nem lehetetlen ugyan, képtelenség azonban azt feltételezni, hogy egy táj legmagasabb pontját valaha is *Rétszegnek* nevezték volna. Az utolsóként idézett vélemény tekinthető mérvadónak, és ezt a hely fekvése és részben a történeti adatok is támogatják, azt ti., hogy a hely eredeti neve: *Részek* (a helyi í-ző nyelvjárásban: *Ríszék*). Ez a név két okból is indokolt, kétszeresen is motivált: részint azért, mert öt-hat falu közös határrészéről van szó, részint pedig azért, mert feltehető, hogy ez is olyan része volt e falvak határainak, amelyet évente nyílászással osztottak föl használatra (ugyanis a részleges földközösség gyakorlata a XX. század közepéig élt a kalotaszegi falvakban). Ebből a földrajzi névből alakult maga a növénynév. Az említett naiv helynév-magyarázatokban tükröződő asszociációk is közrejátszottak persze a népetimológiás változásban, amely mintegy megszemélyesíti a növényt²².

Udvarhelyszéken legnevezetesebb Székelyderzsnek a *Ramocsa* nevű határrésze mint termőhely, a virág neve pedig itt: *ramocsavirág*. Az ismert székelyföldi monda helyi változata szerint Klára, Dála és Ramocsa három tündérlány volt. Klára nevét a bágyi vár alatti *Klárakút* őrzi, Dála nevét *Székelydália*, a legkisebb Ramocsáét pedig, akinek virágok nyíltak a lába nyomán, a *ramocsavirág*, ill. a *Ramocsa* nevű határrész²³.

Az FNEsz. szerint a *Ramocsa* név eredetileg valóban személynév volt, kicsinyítő-becéző származéka a régi *Rama* személynévnek (1299-ből adatolt), az pedig a német *Rami*, *Ramo* személynév átvétele. *Ramocsa* nevű település van Zala megyében Lentitől északra, északnyugatra, *Ramocsaháza* pedig Szabolcs-Szatmár megyében, Nyíregyházától keletre, északkeletre. Ha az említett *Aramocsa* földrajzi nevét is figyelembe vesszük, amely nyilván szóhatártévesztéssel alakult, az udvarhelyszéki *Ramocsát*, valamint a Zala megyeit, ez is azok közé

a nevek közé sorolható, amelyek a keleti és a nyugati székelység történeti kapcsolatát bizonyítják. A növény neve pedig a földrajzi névből való.

7. Ha most a növénynév és a földrajzi név viszonyát vizsgáljuk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy van egy növény, és az éppen a henyé boroszlán, amelynek neve mindenütt fordított szabály szerint alakul. Nem az az ismert, általános modell működik, hogy előbb van a növény neve, és arról nevezik el a termőhelyet, hanem egymástól nagyon távol eső helyeken is mindig, következetesen fordítva: a növény viseli a hely nevét, a hely neve köznevesül, metonimikusan válik a növény nevévé, többnyire *-i* képző nélkül (ritkán azzal):

<i>Ríszög</i>	→ <i>ríszögvirág</i>
<i>Csere</i>	→ <i>cserevirág</i>
<i>Ramocsa-domb</i>	→ <i>ramocsavirág</i>
<i>Zsobok</i>	→ <i>zsoboki virág</i>
<i>Dimén-hégy</i>	→ <i>diménhégyi virág</i>

Az általános szabály tehát:

földrajzi név → növénynév

a *Ramocsa* esetében ezt megelőzi a személynév földrajzi névvé válása.

A szabály fordított működésének bizonyára az a magyarázata, hogy a növény, e ritka szép virág, valóban egészen ritka, nem közismert, de ahol van, ott feltűnő, ott tudnak róla. Lokalizálni kell a termőhelyet, és a lokalizálás legkézenfekvőbb módja, hogy éppen a hely nevét adják a növénynek. Ezek a helyek ugyanis fontosak az illető faluközösségeknek, nem véletlen, hogy népdaloknak, mondáknak is "termőhelyei". Olyan helyek ezek a kalotaszegiek és az udvarhelyszékiek számára, mint amilyenek a szellemotthonok lehettek az ausztrál bennszülötteknek.

Ebből az is következik, hogy a növénynek nincs egységes neve a népi növényismeretben, ellenkezőleg, feltűnő heteronímia jellemzi az elnevezésrendszert. Ám ez senkit nem zavar, mert — mint jeleztük — a termőhelyek egymástól annyira távoliak, a növény oly ritka, hogy mindegyik közösség nyugodtan tekintheti csak a sajátjának.

Jegyzetek

1. Vö. Borza, Al. 1968, Butură, V. 1979: tilichin címszónál.
2. Beszterce-Bistritz, 1943.
3. Leon, N. 1903. 72.
4. Bartolomeu, D. — Bartolomeu, St. 1906. 20.
5. Gorovei, A. — Lupescu, M. 1915. 133.
6. Pamfilie, T. — Lupescu, M. 1914. 63.
7. Lupescu, M. — Teodorescu, M. 1904. 250.
8. L. részletesebben: Gub J. 1993/1. 101.
9. Péntek J. — Szabó A. 1985. 227.
10. Rab J. — Tankó P. — Tankó M. 1981. 28.
11. A Lőrinczi-fivérek gyűjtése: Péntek J. — Szabó T.E. 1976. 209.
12. Gub J. 1993/1. i.h.
13. Vö. Rác G. — Rác-Kotilla E. — Laza A. 1984. 70—76.
14. Gub J. 1993/1. 100—101.
15. L. a KHn. Mutatóját!
16. Szabó A. — Péntek J. 1976. 197.
17. Péntek J. — Szabó A. 1985. i.h.
18. Fuss, M. 1866. 564. A további adatokért Pálfalvi Pálnak tartozom köszönettel.
19. Kakas Zoltán levélbeli közléseit szintén hálásan köszönöm.
20. KHn. 326.
21. KHn. 325.
22. L. még erre: Szabó T.A. 1945/1970. 438—439.
23. A monda egyik változatát Lőrinczi József és Lőrinczi Ilona közölte 1977-ben, Klára, Dála, Ramocsa címmel:
"Élt egyszer Csíkban egy nagy-nagy úr, s volt annak három tündérlánya, Klára, Dála, Ramocsa. Rózsaszínű hintón járták be egész Erdélyországot, s kocsijukat tizenkét lány húzta. Három nagy vár volt akkoriban ezen a vidéken: a bágyi vár, a dályi vár — amelyet Szabács várának neveztek — és még egy, az égei Berecken. Amikor a hintóval a bágyi várhoz értek, a tizenkét lány madárrá változott, s elrepült. A három tündérlány a bágyi vár alatt találkozott ott maradt helyben, de aztán megcsalódtott, sokat sírt, még életének is véget vetett. Könnyeiből egy forrás fakadt, amelyet ma is Klára-kútjának hívnak. A második tündérlány, Dála, párjával kicsit idősebb telepedett le, a patak mellett, ahol később falut építettek, és Dályának nevezték el. Ebből lett a mai Székelydália. Legboldogabb a legkisebb lány, Ramocsa volt. Akárhova lépett, virágok nyíltak a lába nyomán. S ezeket a virágokat ma is Ramocsavirág-nak hívják, és csak a bágyi vár alatt meg a derzsi határban, Ramocsán nyílnak, ahol a monda szerint a harmadik lány telepedett volt le a kedvesével." (Elmondta Vinczi Balázsné Bálint Julianna 77 éves). A mondat utóbb Gub Jenő is közölte: Gub J. 1993/2. 11.

Irodalom

- Bartolomeu, D. — Bartolomeu, St.
1906 *Cunoașterea plantelor cu aplicațiuni la medicina populară*. Ed. II. București.
- Borza, Al.
1968 *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*.
- Butură, Valer
1979 *Enciclopedia de etnobotanică românească*. București.
- FNESz. =
Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1978.
- Fuss, Michael
1866 *Flora Transilvaniae excursoria Cibinii*.
- Gorovei, A. — Lupescu, M.
1915 *Botanica poporului român*. In: "Șezătoarea" XV. Fălțiceni.
- Gub Jenő
1993/1 *Adatok a Nagy-Homoród és a Nagy-Küküllő közötti terület népi növényismeretéhez*. Néprajzi Látóhatár II/1—2. 95—110.
- 1993/2 *Ramocavirág Henye boroszlán (Daphne cneorum)*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. Kolozsvár. 11.
- KHn. =
Kalotaszeg helynevei I. Adatok. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Szabó T. Attila. ETI. Kolozsvár, 1942.
- Krauss, Friedrich
1943 *Nösnerländische Pflanzennamen. Ein Beitrag zum Wortschatz der siebenbürger Sachsen*. ETI. Beszterce-Bistritz.
- Leon, N.
1903 *Istoria naturală medicală a poporului român*. București.
- Lőrinczi József — Lőrinczi Ilona
1977 *Klára, Dala, Ramocsa*. A "Hargita" Népművészet, népköltészet rovatában 1977. május 28-án.
- Lupescu, M. — Teodorescu, M.
1904 *Plantele și substanțele cunoscute de popor pentru vopsit*. În: "Bulet. Soc. de științe" XIII/3—4. București. 242—256.
- Pamfilie, T. — Lupescu, M.
1914 *Cromatică poporului român*. București.
- Péntek János — Szabó T. Attila
1976 *Egy háromszéki falu népi növényismerete*. Ethn. LXXXVII/1—2. 203—225.
- Péntek János — Szabó Attila
1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest.
- Rab János — Tankó Péter — Tankó Magdolna
1981 *Népi növényismeret Gyimesbükkön*. Népismereti Dolgozatok. Bukarest. 23—38.

Rácz Gábor — Rácz-Kotilla Erzsébet — Laza Aristide
1984 *Gyógynövényismeret*. Bukarest.

Szabó Attila — Péntek János
1976 *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Bukarest.

Szabó T. Attila
1945/1970 *Részeg: Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek. I.*
Bukarest. 438—439.

SzT = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó
T. Attila. Bukarest, 1975.

